

Հարգելի՛ ընթերցող.

ԵՊՀ հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտը, չհետապնդելով որևէ եկամուտ, իր կայքերում ներկայացնելով հայագիտական հրատարակություններ, նպատակ ունի հանրությանն ավելի հասանելի դարձնել այդ ուսումնասիրությունները:

Մենք շնորհակալություն ենք հայտնում հայագիտական աշխատասիրությունների հեղինակներին, հրատարակիչներին:

Մեր կոնտակտները՝

Պաշտոնական կայք՝ <http://www.armin.am>

Էլ. փոստ՝ info@armin.am

**ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ-ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

**ՑԵՂԱՍՊԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ
2(1)**

Երևան 2014

ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ԱՌԱՐԿԱՆ՝ ՈՐՊԵՍ ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂ ՄԻԱՎՈՐ

Խաչատուր Կորեյան

Յեղասպանության հանցագործությանը նվիրված թանգարանների հիմնական նպատակներից են ցեղասպանության հիշողության պահպանումը և փոխանցումը նոր սերունդներին՝ վերջիններիս կրթելու և իրազեկելու միջոցով¹: Այս հաստատությունների բոլոր հիմնական բաղկացուցիչ մասերը՝ մշտական ցուցադրությունը, ժամանակավոր ցուցադրությունները, վեբկայքը, աշակերտների, ուսանողների և մեծահասակների համար նախատեսված ուսումնական ծրագրերը, ինչպես նաև արխիվները և գրադարանները, գործիքներ են կրթադաստիարակչական առաքելությունն իրագործելու համար²: Սակայն վերոնշյալներից ամենաարդյունավետ և միաժամանակ լայն շրջանակներ ընդգրկող միջոց կարելի է համարել թանգարանային ցուցադրությունը: Վերջինս թանգարանային հաղորդակցության հիմքն է, որի շնորհիվ ապահովվում է մշակութային և գիտական արժեքներին մարդու ամփոջական շփման հնարավորությունը³: Միաժամանակ թանգարանային ամբողջ գործունեությունը կառուցվում է թանգարանային առարկայի հիման վրա⁴: Այն հավաքածուների, ֆոնդերի առանցքային միավորն է, որի վրա կառուցված են դասակարգման, հաշվառման, պահպանման և ցուցադրության հիմնական գործառնությունները⁵:

Հողվածում կփորձենք ներկայացնել թանգարանային առարկայի հատկանիշները, դիտարկել, թե ինչպես է այն ներկայացնում ցեղասպանության պատմությունը, ինչպիսի տպավորություն է գործում այցելուների վրա և ինչ չափով է այն վերականգնում ազգի հիշողությունը: Վերոնշյալ դիտարկումներն արված են Հայոց ցեղասպանությանը և Հրեից հոլոքոստին նվիրված թանգարանների⁶ մշտական ցուցադրությունների օրինակով:

Թանգարանային առարկայի հատկանիշները

Առաջին անգամ «թանգարանային առարկա» հասկացությունը շրջանառության մեջ է դրվել 1930-ականներին Ն. Դրուժինինի⁷, Ն. Ֆեոդորովի և Ֆ. Շմիտի կողմից⁸, սակայն տեսականորեն այս հասկացությունը մշակվել է միայն մի քանի տասնամյակ անց⁹: XX

¹ Stü, օրինակ, Berenbaum M., *The World Must Know: The History of the Holocaust as Told in the United States Holocaust Memorial Museum*, Washington: United States Holocaust Memorial Museum, 2006, p. xvi; Harel D., *Facts and Fewings: Dilemmas in Designing the Yad Vashem Holocaust History Museum*, Jerusalem: Yad Vashem, 2010, pp. 10-11; Williams P., *Memorial Museum: The Global Rush to Commemorate Atrocities*, Oxford, New York: Berg, 2007, p. 21: Մարտիան Հ., Միացյալ Նահանգների Հոլոքոստի մենորիա թանգարանը Ամերիկյան արժեքների համատեքստում. - http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=792&phrase_id=2531; <http://genocide-museum.am/arm/director.php>; <http://www.yad-vashem.org/yv/en/about/index.as>; <http://www.ushmm.org/information/about-the-museum>:
² Stü Berenbaum M., *նշվ. աշխ.*, էջ xvii:
³ *Российская музейная энциклопедия*, Ред. коллег: Янин В. и др., т. 2, М.: Прогресс, 2001, с. 355.
⁴ Պողոսյան Դ., *Թանգարանը մշակութային հաղորդակցության միջավայր*, Երևան: Հեղինակային իրատարակություն, 2008, էջ 98:
⁵ *Основы музееведения*, Отв. редактор Шулепова Э., М.: Едиториал УРСС, 2005, с. 42.
⁶ Ռուսմանաիրվել են Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի (այսուհետ՝ ՀՅԹԻ) Միացյալ Նահանգների Հոլոքոստի հուշային թանգարանի (այսուհետ՝ ՄՆՀՀԹ), Յադ Վաշեմի (Հոլոքոստի նահատակների և հերոսների [մասին] հիշողության [ապահովման] իրավասու մարմին) մշտական ցուցադրությունները:
⁷ Юренева Т., *Музееведение*, М.: Академический Проект, 2006, с. 322.
⁸ *Основы музееведения*, էջ 39.
⁹ Юренева Т., *նշվ. աշխ.*, էջ 322-323: *Основы музееведения*, էջ 39-40.

դարի վերջին և հատկապես XXI դարի սկզբին թանգարանագիտության մեջ փոխվել են «թանգարանային առարկա» հասկացության բնորոշումը և վերջինիս ընկալումը¹⁰: Ներկայումս առավել տարածված է խորհրդային անվանի թանգարանագետ Ա. Ռազգոնի հետևյալ սահմանումը. «Թանգարանային առարկան իրականությունից առանձնացված, հավաքածուի մեջ ընդգրկված և երկարատև պահպանվելու ընդունակ թանգարանային նշանակության իր է, որը հասարակական կամ բնագիտական տեղեկատվության, գիտելիքի և զգացմունքի ստույգ աղբյուր է, պատմամշակութային արժեք, ազգային ժառանգության մաս»¹¹: Հայտնի թանգարանագետ Ի. Մարտիկի տեսակետի համաձայն՝ թանգարանային առարկան որոշակի իրականության վավերագիր է, վկայություն, ինքնության հիմք, մարդկային հմտության արդյունք, որը իմացության կամ ճանաչողության հիմքում դրված տեղեկատվության մի մասն է¹²: Մեկ այլ սահմանումով թանգարանային առարկան «հավաքածուների մեջ ընդգրկված պատմամշակութային կամ բնության օբյեկտ է, որն ունի թանգարանային արժեք և բազմաբովանդակ պատմական գիտելիքի ու զգացմունքային ներգործության աղբյուր է»¹³:

Գործնական ոլորտի պահանջումներին առավել համապատասխանում է թանգարանագիտության առարկայական մոտեցումը, ըստ որի՝ իրերի թանգարանայնությունը կապվում է դրանց որոշակի որակական հատկանիշների¹⁴ հետ: *Տեղեկատվական (информативный)*, *արտահայտչական (экспрессивный)*, *գրավչականի*¹⁵ (*аттрактивный*), *ներկայացուցչական (репрезентативный)*, *զուգադրման (ассоциативный)* որակների¹⁶ շնորհիվ է թանգարանային նշանակության օբյեկտը հատուկ գիտական գործունեության արդյունքում ընդգրկվում թանգարանային միջավայրում¹⁷:

Տեղեկատվական որակը թանգարանային առարկայի՝ որևէ գործընթացի, պատմության կամ անհատի մասին աղբյուր լինելու հնարավորությունն է: Թանգարանային առարկայի տեղեկատվական ներուժը բաղկացած է երեք առանձին բաղադրամասերից՝ առարկայի արտաքին բնորոշիչներից (չափը, քաշը, գույնը, նյութը և այլն), տեղեկատվությունից, որն իր վրա կրում է նյութը (տեքստ, սեպագրեր, պատկերներ, նշաններ և այլն) և վերջապես այդ առարկայի ծագման պատմությունից¹⁸:

¹⁰ *Основы музееведения*, էջ 41.
¹¹ Պողոսյան Դ., *նշվ. աշխ.*, էջ 98:
¹² Նույն տեղում:
¹³ *Основы музееведения*, էջ 65.
¹⁴ Հարկ ենք համարում նշել, որ հայ իրականության մեջ թանգարանագիտական բառերերի մասնագիտական բառարանի բացակայությունը լուրջ բացթողում է, և շատ դեպքերում յուրաքանչյուր ուսումնասիրող ստիպված է ներկայացնել իր սեփական թարգմանությունը:
¹⁵ Մեր կարծիքով ավելի ճիշտ է կիրառել «գրավչական որակ» բառերը, այլ ոչ թե «ձգողական որակ», որն առաջարկվում է Դ. Պողոսյանի կողմից: Փաստենք, որ «аттрактивность» բառերը ռուսական թանգարանագիտության մեջ ներմուծված, անգլալեզու բառեր է, որի հիմքում «attract» բայն է, որը, ըստ «Oxford Advanced Learner's Dictionary»-ի, ունի չորս իմաստ, որոնցից երեքն ավելի մոտ են հայերեն «գրավել», «հրապուրել» բառերին և միայն չորրորդ իմաստով է այն նշանակում «ձգել»: Բացի դրանից «аттрактивность» բառերը ռուսական թանգարանագիտության մեջ թարգմանվում է նաև «привлекательный» (տե՛ս *Основы музееведения*, էջ 45): Ըստ Ա. Ղարիբյանի ռուս-հայերեն բառարանի՝ վերջինս նույնպես թարգմանվում է «գրավիչ», «հրապուրիչ»: Ելնելով վերոբերյալից՝ ավելի նպատակահարմար ենք գտնում կիրառել «գրավչական որակ» բառերը:
¹⁶ Որոշ մասնագետներ թանգարանային առարկային վերագրում են միայն երեք որակական հատկանիշ՝ տեղեկատվական, արտահայտչական, գրավչական: Հարցի շուրջ մանրամասն տե՛ս Юренева Т., *նշվ. աշխ.*, էջ 324-326:
¹⁷ Հարցի շուրջ մանրամասն տե՛ս *Основы музееведения*, էջ 42-46:
¹⁸ Մանրամասն տե՛ս *Основы музееведения*, էջ 42-44: Юренева Т., *նշվ. աշխ.*, էջ 324-325:

Արտահայտչական որակը թանգարանային առարկայի՝ այցելուի զգայական ոլորտի վրա ազդելու, նոր ապրումներ առաջացնելու ունակությունն է: Թանգարանային առարկայի զգայականությունը կարող է կապված լինել նրա հնության, գեղագիտական արտահայտչամիջոցների, այս կամ այն հայտնի մարդու հետ կապված լինելու փաստի, եզակիության և ընդհակառակը՝ իր հեշտ ճանաչելիության հետ¹⁹:

Գրավչությունը թանգարանային առարկայի՝ այցելուի ուշադրությունը գրավելու հատկանիշն է, որը պայմանավորված է իր արտաքին բնութագրիչներով: Գրավչությունը հիմնականում պայմանավորված է առարկայի՝ չափից ավելի մեծ կամ փոքր լինելու, արտառոցության և այլնի հետ²⁰:

Ներկայացուցչական որակով թանգարանային առարկան նմանօրինակ բազմաթիվ իրերի գոյության վավերագիրն է կամ բնորոշ ներկայացուցիչը, որը հնարավորություն է տալիս լավ հասկանալու միևնույն շարքի այլ երևույթներ²¹: Այս որակը հատուկ է ազգագրական, հնագիտական բնույթի թանգարաններին, որտեղ ներկայացվում են ժողովրդի կենցաղը, նյութական մշակույթը, արտադրական գործընթացներն ու ստեղծված արժեքները²²:

Ջուզադրման որակի շնորհիվ առարկան նոր միջավայրում (թանգարան) փոխկապակցվում է թանգարանային այլ օբյեկտների հետ, հանդես գալիս որպես ընդհանուր մշակութային տեքստի բաղադրիչ²³:

Թանգարանային առարկան ցեղասպանությունների փորձառությունների մասին տեղեկատվության և ապրումների աղբյուր

Ինչպես արդեն նշվեց, ցուցադրությունը թանգարանային հաղորդակցության հիմքն է, իսկ առարկան՝ թանգարանային հաղորդակցության կարևորագույն օղակը²⁴: Ահա այս գաղափարների վրա հիմնվելով՝ անվանի թանգարանագետ Դ. Քամերոնը թանգարանային հաղորդակցության ակտի իրականացումը ներկայացնում է հետևյալ ձևով²⁵:

Հասցեագրող - միջնորդ - հասցեատեր
(Թանգարանային աշխատող) - (թանգարանային առարկա) - (այցելու)

Ինչպես տեսնում ենք, թանգարանի աշխատակազմը «պատմություն ստեղծող» յուրօրինակ «կառույց է», որն իր առջև խնդիր ունի նախ ընտրել առարկաներ և ապա «խտսեցնել» դրանք և ներկայացնել պատմությունը, որը, ելնելով թանգարանի առջև դրված խնդիրներից, կարող է լինել տարբեր:

Փորձենք ներկայացնել, թե Հայոց ցեղասպանությանը և Հրեից հոլոքոստին նվիրված թանգարանների մշտական ցուցադրություններում թանգարանային առարկաների ինչպիսի հատկանիշներ են կիրառվում ցեղասպանության հիշողությունը վերարտադրելու համար: Այսպես, Հայոց ցեղասպանության առանձնահատկություններից մեկը կարելի է համարել հայրենագրկումը, որն իր արտացոլումն է գտել նաև ՀՅԹ-ի նախկին մշտական

ցուցադրությունում: Այն արտահայտվում է ցուցադրության առաջին սրահում ներկայացված XVI-XIX դարերի ընթացքում թողարկված եվրոպական քարտեզներով, Արևմտյան Հայաստանի վեց նահանգները ներկայացնող լուսանկարներով, ինչպես նաև նահանգների հողերով լի անոթներով²⁶: Հայոց ցեղասպանության փորձառությանը վերաբերող մեկ այլ դրվագ է մինչ օրս շարունակվող մշակութային ցեղասպանությունը, որի դրսևորումներից մեկը հետաքրքիր և պատկերավոր ներկայացված է մշտական ցուցադրությունում. Ֆրանց Վերֆելի «Մուսա լեռան 40 օրը» գրքի առաջին հրատարակության ոչնչացումը հանրապետական Թուրքիայում (Շիշլիի հայկական գերեզմանոցում): Բավականին ցայտուն ցուցադրված է այրված գիրք, որը ինքնին արդեն գրավում է այցելուին, և անմիջապես հարց է ծագում. «ինչու՞ է գիրքը այրված», «ինչ կապ ունի սա Հայոց ցեղասպանության հետ» և կամ «ինչ գիրք է սա»: Փաստորեն առաջին կարևոր քայլն արված է. այցելուի մեջ առաջացել է հետաքրքրություն, երկրորդ քայլն այս հետաքրքրության բավարարումն է, որն այցելուն կարող է ստանալ ցուցանմուշին կից ցուցատախտակից, որը պարունակում է հակիրճ, բայց և բովանդակալից տեղեկատվություն հիշյալ առարկայի մասին: Նման ձևով այցելուն մշակութային ցեղասպանության մասին ստանում է որոշակի տեղեկատվություն և փորձառություն, ինչն ինքնին մասն է դառնալու այն ամբողջի, որը կոչվելու է ցեղասպանության հիշողություն: Նույն թեմային է վերաբերում նաև Վան քաղաքի հյուսիսային պարիսպների մոտ թուրքերի կողմից ավերված Ս. Վարդան եկեղեցու պատից պոկված խաչքարի բեկորը: Այս դեպքում նույնպես այցելուն առարկայական ձևով է զգում մշակութային ցեղասպանության հետևանքները: Հայոց ցեղասպանության ժամանակ հայ որբերի «արժեքը» ներկայացնելու համար օգտագործված Արդուլ Համիդ II-ի շրջանի ոսկեդրամը բացատրում է տիրող իրավիճակը՝ «մեկ հայ՝ մեկ ոսկի»:

Հրեից հոլոքոստին նվիրված թանգարաններում նույնպես կան նմանատիպ լուծումներ: Այսպես, ՄՆՀՀԹ-ում այցելուներին Հրեից հոլոքոստի զոհի և վերապրածի կենսագրությանը ծանոթացնելու արդյունավետ մեթոդ է մշակվել. այցելուներին մուտքի մոտ տալիս են «վկայական» (identification card), որտեղ ներկայացված է Հրեից հոլոքոստի զոհի կամ վերապրածի կենսագրությունը²⁷, որը տեղեկատվության աղբյուրից բացի, երեխաների նկարներով, այցելուի մեջ կարող է հուզական ապրումներ առաջացնել: Մակայն, ինչպես նշում է ազգագրագետ Լ. Աբրահամյանը, այս լուծումն ավելի հուզական կլիներ, եթե թանգարանի մուտքի մոտ տրվեր «վկայականի» հիմնական մասը, իսկ ելքի մոտ՝ դրա վերջաբանը, որտեղից այցելուն կիմանար իր «երկրորդ եսի» ճակատագիրը, կստանար նրա զոհ լինելու կամ կենդանի մնալու մասին տեղեկությունը²⁸: Հուզական զգացումների մեկ այլ աղբյուր է գնացքի վագոնը, որը Հոլոքոստին նվիրված թանգարանների ցուցադրություններում ամենագրավիչ առարկաներից է²⁹: Հրեաների մեծ մասն այսպիսի գնացքներով է տեղափոխվել համակենտրոնացման ճամբարներ: Այցելուին անմիջապես գրավում է այսպիսի «մեծ» թանգարանային առարկան և անմիջապես առաջացնում մի շարք հարցեր, որը, կրկին ուղղորդվելով տեքստով կամ ֆիլմով, պատասխանում է այցելուի հարցերին, որից հետո այցելուն կրկին ձեռք է բերում Հոլոքոստի փորձառությունը, և այն իր մեջ ձևավորում է ցեղասպանության հիշողությունը: Այսպիսի կարևոր լուծումներից է նաև գրքերի,

¹⁹ Մանրամասն տե՛ս *Основы музееведения*, էջ 44-45: Юренева Т., *նշվ. աշխ.*, էջ 325: Պողոսյան Դ., *նշվ. աշխ.*, էջ 101-102:

²⁰ Մանրամասն տե՛ս *Основы музееведения*, էջ 45: Юренева Т., *նշվ. աշխ.*, էջ 325: Պողոսյան Դ., *նշվ. աշխ.*, էջ 102-103:

²¹ Մանրամասն տե՛ս *Основы музееведения*, էջ 46:

²² Տե՛ս Պողոսյան Դ., *նշվ. աշխ.*, էջ 103:

²³ Նույն տեղում:

²⁴ Մանրամասն տե՛ս *Основы музееведения*, էջ 51: *Российская музейная энциклопедия*, էջ 355: Պողոսյան Դ., *նշվ. աշխ.*, էջ 98:

²⁵ *Основы музееведения*, էջ 51:

²⁶ Լուսանկարը տե՛ս ՀՅԹ-ի գիտական ֆոնդ, բաժին 6, թիվ 119:

²⁷ Տե՛ս Weinberg J., Elieli R., *The Holocaust Museum in Washington*. New York: Rizzoli International Publications, 1995, p. 71.

²⁸ Абрамян Л., *Музей как свидетель и как создатель истории: Заметки культуролога о музее Холокоста в Вашингтоне и других музеях, демонстрирующих великие трагедии человечества*, 1994 (անսխալ):

²⁹ Լուսանկարը տե՛ս Weinberg J., Elieli R., *նշվ. աշխ.*, էջ 153: Harel D., *նշվ. աշխ.*, էջ 39, 79:

կոշիկների և սանրերի կույտի ցուցադրումը Հոլոքոստին նվիրված թանգարաններում: Այս դեպքում առանձին առարկան գրավչություն կամ արտահայտչականություն չունի, սակայն քանակը և ներկայացման ձևը ցուցադրության այս հատվածին տալիս են գրավչություն և արտահայտչականություն: Այցելուն այստեղ ընկալում է, որ, ասենք, յուրաքանչյուր գույգ կոշիկը համարժեք է մեկ մարդկային կյանքի: Սա շատ բարձր զգայականություն է ապահովում, որը գրեթե չի մոռացվում այցելուի կողմից:

Առարկայական իրերից բացի, կարևոր ցուցանմուշների շարքում են լուսանկարները և փաստաթղթերը: Վստահ կարելի է փաստել, որ այս ուղղվածության թանգարանների ցուցադրություններում ամենահաճախ կիրառվող առարկաները լուսանկարներն են: Սա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ լուսանկարն ինքնին ապացույց է և, ինչպես եզրակացնում է Ռոլան Բարթը, լուսանկարում մենք երբեք չենք կարող ժխտել իրերի եղելության փաստը³⁰: Եվ Հայոց ցեղասպանության, և՛ Հրեից հոլոքոստին նվիրված թանգարաններում լուսանկարների օգնությամբ ներկայացված են մինչցեղասպանական կյանքը, մարդկային զրկանքներն ու տառապանքները, հոգևոր, մշակութային հաստատությունների ոչնչացումը և այլն: Ինչ վերաբերում է փաստաթղթերին, ապա սրանք նույնպես մշտական ցուցադրության կարևոր մասն են, հատկապես տվյալ ցեղասպանության դիտավորությունը ներկայացնող փաստաթղթերը: Սակայն անվարան կարելի է ընդգծել, որ վերջինս, մի կողմից պարունակելով շատ տեղեկատվություն, չունի գրավչություն, և այցելուները շատ հաճախ բաց են թողնում ցուցադրության այդ հատվածը³¹:

Նշենք նաև, որ որոշ դեպքերում և՛ Հայոց ցեղասպանությանը, և՛ Հրեից հոլոքոստին նվիրված թանգարանների նախկին ցուցադրություններում այցելուի վրա զգայական ազդեցություն թողնելու համար իրականացվել են, մեր կարծիքով, ոչ ճիշտ մոտեցումներ. ՀՅԹ-ի նախկին ցուցադրությունում ընդգրկված էր ցեղասպանության զոհի գանգ³², որը միգուցե այցելուին «գրավում էր», սակայն առաջացնում էր բացասական զգացողություններ, և այդ իսկ պատճառով վերոհիշյալ առարկան չընդգրկվեց 2007 թվականի նորացված մշտական ցուցադրությունում³³: ՄՆՀՀԹ-ում ևս հրաժարվեցին բավական ազդեցիկ «մազերի ծովի» ցուցադրումից³⁴: Այդ առիթով ՄՆՀՀԹ-ի արտաքին կապերի տնօրեն Ալվին Ռոզենֆելդը նույնպես գտնում է, որ այնպիսի առարկաներ, ինչպիսիք են՝ մոխիրը, մազերը, ոսկորները, մահվան հիշողության հետ են կապված, և դրանք տհաճություն են պատճառում այցելուներին՝ առաջացնելով զգայական և հոգևոր խեղումներ³⁵:

Ցեղասպանության և մարդկային ողբերգություններին նվիրված շատ թանգարաններ ներկայումս հրաժարվում են իրենց մշտական ցուցադրություններում ներառել ոսկորներ, մոխիր, մազեր և նմանատիպ այլ առարկաներ, որը, մեր կարծիքով, պայմանավորված է նաև այս հարցին ավելի մարդասիրական մոտեցում ցուցաբերելով³⁶:

³⁰ Barthes R., *Camera Lucida: Reflections on Photography*, New York: Hill & Wang, 1981, p. 76: Մեջբերվում է ըստ՝ Williams P., *Memorial Museum: The Global Rush to Commemorate Atrocities*, Oxford, New York: Berg, 2007, p. 51.
³¹ Մանրամասն տե՛ս *Основы музееведения*, էջ 45,47:
³² Լուսանկարը տե՛ս ՀՅԹ-ի գիտական ֆոնդ, բաժին 6, թիվ 119:
³³ ՀՅԹ-ի տնօրեն Հայկ Դեմոյանը այս թեմայի շուրջ քննարկումների ժամանակ նշեց նաև, որ շատ կարևոր է հողին հանձնել Հայոց ցեղասպանության զոհերի մասունքները, այլ ոչ թե դրանք ցուցադրել և հոգեկան խեղումներ առաջացնել հատկապես երեխաների շրջանում:
³⁴ Մանրամասն տե՛ս Linental E., *Preserving Memory: The Struggle to Create America's Holocaust Museum*, New York: Columbia University press, 2001, pp. 214-216.
³⁵ Նույն տեղում, էջ 213:
³⁶ ՀՅԹ-ի մշտական ցուցադրումից դուրս եկավ զոհի գանգը, իսկ ՄՆՀՀԹ-ի մշտական

Ամփոփելով գալիս ենք այն եզրակացության, որ թանգարանային առարկան պարունակում է բոլոր այն հատկանիշները, որպեսզի նախ՝ գրավի, որոշակի ապրումներ առաջացնի, ապա՝ տեղեկատվություն տրամադրելու միջոցով այցելուի մեջ վերականգնի ցեղասպանության հիշողությունը: Սակայն դա բավականին բարդ աշխատանքի արդյունք է, որը ենթադրում է ոչ միայն ցուցանմուշների ճիշտ ընտրություն, այլ նաև նրանց հերթափոխի սահուն և գրագետ անցում, որտեղ մեկը լրացնում է մյուսին և դառնում թանգարանի կողմից ներկայացված պատմության մի մասնիկը:

Այնուամենայնիվ, այս նոր վերականգնված հիշողությունը չենք կարող համեմատել ցեղասպանությունը վերապրածի հիշողության հետ, քանի որ նա դեպքերի ակնառեսն է եղել, և նրա մոտ, ինչպես վկայում են վերապրածների հուշագրությունները, ցեղասպանության հիշողությունն անհատականացված է եղել. վերապրածները հիշում են կոնկրետ դեպքեր, անձանց, այն դեպքում, երբ թանգարանային ցուցադրությունը չի կարող ընձեռել նմանատիպ հնարավորություն (անհնար է մի ամբողջ գործընթաց իր բազմաշերտությամբ ներկայացնել սահմանափակ տարածքում և սահմանափակ քանակությամբ նյութերի միջոցով), սակայն վերջինս կարողանում է նոր սերունդներին փոխանցել ցեղասպանության հավաքական հիշողությունը:

Թանգարանային առարկան՝ որպես ցեղասպանության հիշողությունը վերականգնող միավոր

Խաչատուր Կորեյան

Ամփոփում

Հոդվածում հեղինակը ներկայացնում է թանգարանային առարկայի հատկանիշները և ցեղասպանության հիշողությունը վերականգնելու համար Հայոց ցեղասպանության ու Հրեից Հոլոքոստի թանգարանների մշտական ցուցադրություններում դրանց օգտագործման ձևերը: Ընդգծելով թանգարանային առարկայի կարևորությունը թանգարանային հաղորդակցության և ցեղասպանության հիշողության վերականգնման գործընթացում՝ հեղինակը ցույց է տալիս որոշ առարկաների՝ ոսկորներ, մոխիր և մազեր, ցուցադրման ժամանակավրեպությունը և հուշային իրերի ընդգրկման արդիականությունը: Վերջինները, զուգորդվելով փաստաթղթերի, լուսանկարների հետ, կարող են գրավել այցելուին և տեղեկատվություն տալ ցեղասպանության մասին: Եվ վերջապես թանգարանային ցուցադրությունը վերականգնում է հավաքական հիշողությունը, այլ ոչ թե անհատականը, որն ունեին վերապրողները:

Քանալի բառեր՝ թանգարանային առարկա, թանգարանային հաղորդակցություն, Հայոց ցեղասպանություն, Հոլոքոստ, ցեղասպանության հիշողություն:

ցուցադրությունում գտնվող մազակույտը (հրեաներին զագախցիկ ուղարկելուց առաջ նրանց մազերը կտրում էին) փոխարինվեց վերջինիս լուսանկարով: Հարցի շուրջ մանրամասն տե՛ս Williams P., *նշվ. աշխ.*, էջ 38-46:

Museum Exhibit Items as Units of Genocide Memory Rebirth

Khachatur Kobelyan

Summary

In this paper, the author shows the attributes of a museum exhibit item and the ways of using it as a unit for restoring the Genocide memory on the example of the Armenian Genocide and Jewish Holocaust museums' permanent exhibitions. Underlining the importance of the museum exhibit items as an important link in the process of museum communication and recovery of the Genocide memory, the author shows the untimeliness of such items as bones, ashes and hairs in modern memorial museums as well as timeliness of including memorial objects well connected with the documents and photographs, which can attract visitors, providing them with information about the Genocide. And finally, the museum exhibition restores the collective memory and not the individual memory of the Genocide survivors.

Keywords: Museum object, Museum communication, Armenian genocide, Holocaust, Genocide memory.

Музейный предмет как восстанавливающая единица памяти геноцида

Хачатур Кобелян

Резюме

В статье на примере постоянных выставок музеев Геноцида армян и Холокоста показаны свойства музейного предмета и способы его использования как единицы восстановления памяти геноцида. Подчеркивая важность музейного предмета как звена в процессе музейной коммуникации и восстановления памяти о геноциде, автор в то же время показывает несвоевременность в экспозициях таких музейных предметов, как кости, прах и волосы, но уместность мемориальных объектов, которые, будучи хорошо связанными с документами и фотографиями, могут привлечь посетителей, давая им информацию о геноциде. И, наконец, музейная экспозиция восстанавливает коллективную память о геноциде, а не индивидуальную память переживших геноцид.

Ключевые слова: музейный предмет, музейная коммуникация, Геноцид армян, Холокост, память геноцида.